

АРАБЕСКИ УКРАЇНСЬКИХ РУШНИКОВИХ ОРНАМЕНТІВ

Вишитий рушник в Україні посідає особливе місце. Він є символом рідної землі, відображенням культурної пам'яті людей, скарбницею прадавніх магічних знаків, віддзеркалених у шитих візерунках.

Ще зі стародавніх часів рушник акумулював у власній орнаментиці величезний масив символів-арабесок, що мали сакральне значення й були наповнені глибоким архаїчним змістом. У дохристиянські часи склалася традиція нанесення на рушники орнаментальних знаків, що відповідали символіці заклинань родючості, яка була запорукою продовження життя, збереження роду та його традицій. Рушникова вишивка відображала уявлення наших предків про добро і красу, покликана була захистити людину від будь-якого лиха. Вишиті орнаменти мали постійно нагадувати про життєздатність землі й сонця як двоєдиного мірила людського життя [6].

Рушник є багатофункціональним елементом української культури – не лише духовної, а й матеріальної: він виконує важливу символічну роль під час свят та церемоній і, одночасно, використовується як предмет домашнього вжитку. Недостатньо дослідженими видами орнаменту є буквено-числові візерунки, які називаються арабесками [3, 223].

Ю. Мельничук зазначає, що орнаменти, символи і знаки, які наносили на рушники, передавали інформацію про певні події історії українського народу, про створення людини та про інші форми життя. Вишиті рушники автор називає криптограмами і додає, що вони містять певні коди-ключі, за допомогою яких можна зрозуміти закони створення світу [2].

Дослідники розповідають, що у давні часи процес вишивання можна було назвати ритуалом, його виконували у визначені дні з чистими та світлими думками. Досить цікавим фактом є те, що жінки ніколи не копіювали чужих композицій вишивок, а придумували свої, щоб не перейняти чужої долі. Вишивання не було роботою чи наукою, це була магія кодування на полотні. Саме слово «вишивка» могло походити від слова «вишній» – божественний, що перекладається на грецьку, як космос.

Орнаментальна символіка використовувалася з інформаційною метою, тому завжди мала смислове навантаження. Орнамент – це розмова древніх слов'ян зі стихіями, прохання про прихильність [1].

Людина в умовному, реалістичному і гіпертрофованому зображенні, представники тваринного і рослинного царства, предмети неживої природи і створені працею людини, геометричні лінії і фігури, математичні знаки, числа, слова й окремі лінгвістичні знаки – літери, міфологічні та християнські образи – усе це зображували на рушниках у вигляді окремого знака, групи знаків, знакових систем, композиційно з'єднаних між собою. Відомо, що знак як носій певної інформації – щось означає, замінюючи собою означуване. Тому досить важливо встановити зв'язок знака і його значення в семантичному зрізі.

Православні українки широко використовували літери і числа в своїх вишивках [2].

Іноді серед таких орнаментів зустрічаються красиві композиції з переплетених літер «Х» і «Р». Це так звані «хризми» – монограми Христа, адже саме поєднання цих літер має форму хрестів, а семантика – латинського «рах» означає світ [1].

Літери на рушнику вишивалися у композиції з рослинними орнаментами. До вишиваної абетки входять усі літери сучасної української мови. Із церковного шитва рушниковий орнамент успадкував деякі старослов'янські букви. Особливо шанованою є літера «Ж» – «жити». У рушниковому орнаменті ця літера відіграє помітну роль, окреслюючи широкий спектр понять: «життя», «живіть», «живий», «животворний», «живіт». Літеру «Ж» пов'язували із заклиальною магією, із вірою в її оберігове значення [1].

На рушниках зустрічається й рукописна літера «А». Згідно з кирилицею, літера «А» має цифрове значення – «1», що означало – кращий, головний, найважливіший. Тобто, рушникове «А» означає певну подію, яка була головною, визначальною в родині вишивальниці. Літера

«А» на рушниках в більшості варіантів шиється поруч із зображеннями якорів. Символіка якоря, як відомо, також пов'язана з християнством, - цей предмет є одним із найраніших християнських символів [1].

«Червоними» буквами в українських арабесках є літери «В» – «Верую» і «М» – «Марія». Літера «М» на українському рушнику вишивалася поруч з трояндами, символізуючи Діву Марію, а також покірність, терпіння і мовчання. Це одна з літер, що відноситься до числа вишиваних знаків, які приносять щастя. У рушниковому орнаменті літера «М» виглядає, як оберіг. Українська вишивка розміщує літери «М» і «В» у віночках із троянд або поруч з восьмикутниками. Троянда, з одного боку – це знак покори, терпіння і мовчання, своїми колючками вона нагадує людям про втрачений рай, а з іншого – це знак перемоги і слави. Шита без колючок троянда є символом Діви Марії [1].

Літера «Т» на рушниках означає Трійцю. Підтвердженням тому є потрійне написання букви, як правило, поруч із брокарським вазоном, до якого схиляються янголи. Деякі дослідники вважають, що в зображеннях вазона відтворено реалії народного побуту. Доречною є думка українського мистецтвознавця В. Щербаківського, який зазначає, що вишиті українські вазони не можна взяти рогачем. На нашу думку, прообразом вишитих вазонів певною мірою є церковні чаші – потири. Потир як один із символів християнської віри неодноразово згаданий в Біблії – це «чаша порятунку», «чаша благословення», «чаша страждання» [1].

Християнську сутність цифр, якими багатий український орнамент, легко розшифрує кожен віруючий. Зокрема, це лічильні орнаменти (термін мій) – кількісне, ритмічне повторювання одного орнаменту, наприклад, один вазон, два птахи чи хрести тощо. Одноосібними в рушникових орнаментах є також кириличні літери.

Число «1» в рушниковому орнаменті – це кириличні літери-гіганти, один великий вазон, один птах на його вершині, один хрест, традиційно шиється одне Дерево життя. У стрічкових композиціях одноосібні, ритмічно повторювані орнаменти означають «один і той же», «такий, як і всі інші». Створюється враження, що один – ніби й не число, а визначення єдності, цілісності та вищого прояву магічності числа, явища [6].

Лічильний орнамент, що позначає число «2», виявляє себе у явищі симетрії рушникового орнаменту. Вишитий на обох кінцях рушника однаковий орнамент є не простим «віддзеркаленням», а чітким уподібненням. Деталі орнаменту цілком ідентичні. Вони поділяються на ліво - і правосторонні. Більш того, якщо вдивитися у вишивку й подумки перегорнути рушник по довжині, можна побачити абсолютну відповідність деталей: квіток, листя, геометричних знаків тощо. І це ще не все: відтворюються, так би мовити, «дослівно» лінії певних знаків, приміром, кількість прожилок на листочках, пелюсточках, Коли їх поділити на дві частини, то вони також будуть точно симетричними [5].

Лічильний орнамент «3» виявляється у вигляді форм «крину» – улюбленого знаку ювелірів часів Київської Русі. Шиється трійка як трилисник, пальмета, тут палеолітичні «ялинки» тощо. Трикутну форму мають вершини Дерев життя на «чернецьких» рушниках, трійка впадає в око при розгляді досить реалістично вишитих жіночих фігур з піднятими догори або з опущеними донизу руками. Таких фігур саме три, або, зрідка, їх дві, та посеред них, ніби завершуючи композицію, вишивається третім рослинно-геометричний символ [5].

З числом «4» пов'язані такі знаки, як чотирикутник з перевитими кутами, ромб, прямокутник, хрест, що позначає напрямки світу: північ, південь, захід, схід. Часто рушникові береги прикрашені квітами з чотирьох пелюсток. Такі хрещаті квітки шиються на «вензелях», але найбільш виразно сприймаються у відриві від інших елементів вишивки, коли ними заповнюють низ композицій. Тоді їх повертають голівками донизу. Чотирипелюсткові квіти часом можуть позначати потойбіччя, ніби вони не з цього світу, не дивляться на сонце, не вбирають у себе далеке світло зірок [1].

Із суми двох числових параметрів (3+4) виникає число «7», магічність якого для людини є незрозумілою, неймовірною реальністю. Сімка – це число життя. Воно керує головними періодами земного життя – народженням, дорослішанням, смертю. Традиційно в житті

людини розрізняють сім періодів. Семимісячний плід може вижити після передчасних пологів, що не дається шести- і восьмирічним; у дітей на сьомому місяці прорізаються зуби, в сім років вони змінюються. На рушниках сімка постійно присутня не лише у кількості ряду ритмічних рапортів, а й у звичному написанні знаку, часто при літері «М», символіка якої, як уже згадувалося, пов'язана з пошануванням Богородиці. Число «7» символізує добро і зло: сім дарів Святого Духа і сім смертних гріхів [2].

Отже, у орнаменті українського вишитого рушника з інформаційною метою використовувалися буквено-числові візерунки, які мали дохристиянську та християнську символіку. Кожна вишита літера та лічильний або зображальний числовий знак ніс у собі певну зашифровану інформацію, яку ми частково розглянули. Буквено-числові візерунки, щедро вплетені в рушникові орнаменти, потребують подальшого систематизованого дослідження, оскільки прочитання лічильної символіки та її потрактування дасть можливість пізнати не лише культурну спадщину українців, а й їхній світогляд та етнопсихологію.

Список використаної літератури та джерел

1. Християнське орнаментальне мистецтво в українському рушнику
URL: <http://www.handloom.ru/articles/1/29/hristianskoe-ornamentalnoe-iskusstvo-v-ukrainskom-rushnike/2/>
2. Народні символи у вишивці. URL: <http://uacenter.info/images/docs/Рушники-матер-л.pdf>
3. Китова С. А. Полотняний лігопис України: Семантика орнаменту українського рушника / С. А. Китова. – 2-е вид., доповн. – Черкаси : Брама, 2003. – С. 22-35
4. Маслова Г. С. Орнамент русской народной вышивки как историко-этнографический источник / Г. С. Маслова. – М. : Наука, 1978. – С. 20-27
5. Селівачов М. Р. Українська народна орнаментика XIX–XX ст. (іконографія, номінація, стилістика, типологія): Автореф. на здоб. наук. ступ. док. мистецтвознавства. – К., 1996, – С. 20.
6. Павлуцький Г. Історія українського орнаменту. – К.: Видавництво ВУАН, 1927. – С. 12.